

Marcin Matusiak
Uniwersytet Łódzki

Działalność J. Poniatowskiego na polu agronomii społecznej w latach 1934 – 1939

Juliusz Poniatowski znany jest w historiografii ze swej działalności politycznej, tak w parlamencie, jak i w ramach Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”. Znany jest szczególnie ze swych poglądów agrarnych, czy też wizji przebudowy polskiej wsi, jaką starał się zrealizować sprawując najdłużej w II Rzeczypospolitej urząd Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych¹, bo od 28 VI 1934 r. do 30 IX 1939 r., kolejno w rządach Leona Kozłowskiego, Walerego Sławka, Mariana Zyndrama-Kościałkowskiego, Sławoja Felicjana Składkowskiego². Niestety w zasadzie w ogóle nie jest znana jedna z płaszczyzn jego działalności ministerialnej, która dotyczyła szeroko rozumianego zagadnienia agronomii społecznej³. Niniejsza publikacja stanowi próbę naprawienia tegoż błędu i ukazania szerszym kręgom tej niezwykle ciekawej dziedziny działalności ministra J. Poniatowskiego.

Generalnie działalność na polu agronomii społecznej należała do ustawowych obowiązków samorządu rolniczego, czyli Izb Rolniczych. Powołanych Rozporządzeniem Prezydenta RP z 22 III 1928 roku⁴. Rzeczą jasną jeszcze przed objęciem teki ministerialnej przez J. Poniatowskiego, w kraju Izby Rolnicze prowadziły różne inicjatywy w tym zakresie, jak chociażby przysposobienie rolnicze, akcję organizacji gospodarstw, czy też patronowały tworzeniu i funkcjonowaniu Kół Gospodyń Wiejskich⁵. Jednak w ocenie J. Poniatowskiego dzia-

¹ Szerzej: Marcin Matusiak, *Działalność społeczno-polityczna Juliusza Poniatowskiego w latach 1915–1939*, Praca doktorska powstała w Katedrze Historii Polski Najnowszej Uniwersytetu Łódzkiego, pod kierunkiem naukowym dr hab. Marii Nartonowicz-Kot, Łódź 2011, *passim*.

² J. Pajewski, J. Faryś, *Gabinety II Rzeczypospolitej*, Poznań – Szczecin 1991, *passim*.

³ Agronomia społeczna – określenie to odnosi się do systemu doradztwa rolniczego oraz upowszechnienia wiedzy rolniczej. – <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3866415/agronomia-spooleczna.html> [dostęp 22.12.2012].

⁴ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 39, poz. 385, s. 888.

⁵ Koła Gospodyń wiejskich były to organizacje dobrowolne, niezależne, zrzeszające kobiety głównie z terenów wiejskich. Pierwsze z nich powstały jeszcze w XIX w. Ich rolą było zajmowanie się organizacją gospodarstwa kobiecego, ale również higieną i wychowaniem

łania te prowadzone były „niemrawo”. W odniesieniu do zagadnienia przysposobienia rolniczego⁶, jeszcze w 1938 r. utyskiwał, że inicjatywa ta mogła przynosić dużo większe efekty, niż miało to miejsce. Jak twierdził postulat minimum było, aby każdy młody rolnik obejmujący swoje gospodarstwo, przeszedł przynajmniej przeszkolenie rolnicze, a mimo przekazywanych na ten cel środków finansowych, Izby Rolnicze nie radziły sobie z tym zadaniem⁷. Znacznie lepiej oceniał stopień rozpowszechnienia akcji tworzenia i rozwoju Kół Gospodyń Wiejskich. J. Poniatowski dostrzegł sporą dynamikę rozwoju tej formy zrzeszeń, która co roku wzrastała o kilkanaście procent, co skłoniło go do stwierdzenia, że w tej inicjatywie osiągnięto już poziom masowy⁸. W gestii Izb Rolniczych znajdowało się również prowadzenie akcji organizacji gospodarstw mniejszych. Pomysł ten powstał wraz z tworzeniem Izb Rolniczych w 1929 r., a jej osiągnięcia na tym polu pokazuje tabela nr 1. Szczytowym momentem w rozwoju akcji był rok 1931. Kryzys gospodarczy zahamował jej rozwój, choć nie radykalnie. W latach 1934 i 1935, akcja ponownie zaczęła obejmować swym zasięgiem coraz większą liczbę powiatów, miejscowości oraz gospodarstw. Zwiększała się także liczba zatrudnionych instruktorów. Co ciekawe stałym trendem były malejące i to wyraźnie koszty (brano tu pod uwagę środki państwowe przeznaczone na koszty prowadzenia akcji), jakie towarzyszyły opiece nad jednym statystycznym gospodarstwem.

Działalność Izb Rolniczych na polu organizacji gospodarstw wiejskich najwyraźniej nie zadowalała J. Poniatowskiego, gdyż przeprowadzone badania ujawniły, że bardzo mocno zaangażował się w tą akcję. Najwyraźniej wchodząc do rządu L. Kozłowskiego miał wyrobiony pogląd w tej kwestii, gdyż już 31 X 1934 r. powołał do życia Komitet Organizacji Drobnych Gospodarstw Wiejskich (dalej: KODGW). Do jego zadań należało: opracowywanie zasad organizacyjnych i metodycznych dla „*akcji przodowniczych gospodarstw mniejszych*”, przy współpracy z izbami rolniczymi. Ponadto Komitet miał za zadanie opracować

dzieci, (Szerzej na ten temat: J. Borkowski, A. Gurnicz, *Kółka Rolnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978, *passim*).

⁶ Przysposobienie rolnicze było obecne w życiu wsi od 1930 r. i w swym założeniu miało fachowo przygotowywać młodych gospodarzy, którzy w niedalekiej przyszłości mieli objąć gospodarstwo. Akcja ta w pierwszym roku swego działania objęła ok. 53 tys. osób, a w 1935 r. już blisko 70 tys. osób. Prowadziły je wiejskie organizacje społeczne, w tym również młodzieżowe, (szerzej: T. Wieczorek, *Przysposobienie rolnicze w ruchu młodzieży wiejskiej*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, nr 8, 1966, s. 87–120).

⁷ *Przemówienie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych Juliusza Poniatowskiego w komisji budżetowej sejmu*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 5, 29 I 1938, s. 183; *Przemówienie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych Juliusza Poniatowskiego w komisji budżetowej senatu*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 8, 19 II 1938, s. 316.

⁸ W połowie 1938 r. organizacja ta liczyła 100 tys. zrzeszonych gospodyń, a zdaniem J. Poniatowskiego wyrażonym podczas konferencji prasowej w dniu 4 VII 1938 r. zauważył, że prowadzone działania obejmowały już rzeszę ok. 300 tys. osób, (Tamże, 1034–1035).

ogólne wskazania programowe i techniczne dla personelu fachowego, pracującego przy akcji, czy też nadzorować jej przebieg. Ze swej pracy sporządzał stosowne sprawozdania i wnioski, które trafiały do Ministra. Tworząc KODGW J. Poniatowski postanowił, że będzie on się składał z od 6 do 12 członków, których sam zaprosi do jego składu. Również sam wskazywał przewodniczącego i wiceprzewodniczącego Komitetu spośród tego grona. Odnośnie obsady KODGW zaznaczono jedynie, że miał on się składać z osób, które pozytywnie wyróżniły się w pracy na rzecz wsi lub były wybitnymi znawcami w tej dziedzinie. Komitet był finansowany z środków MRiRR⁹. Było to więc ciało będące całkowicie podporządkowane woli J. Poniatowskiego, stanowiące w pewnym sensie emanację jego poglądów i zamierzeń odnośnie kwestii organizacji gospodarstw wiejskich.

Tabela 1

Rozwój akcji organizacji gospodarstw wiejskich w latach 1929–1935

Stan na dzień	Powiaty objęte akcją	Miejscowości	Gospodarstwa objęte opieką indywidualną	Liczba zatrudnionych instruktorów	Przeciętny roczny koszt opieki agronomicznej nad jednym gospodarstwem w zł
1 II 1929	21	-	239	-	698
1 I 1930	106	-	1059	159	538
1 I 1931	168	1856	3072	244	398
1 I 1932	156	1663	2801	288	310
1 I 1933	152	1697	3156	202	202
1 I 1934	184	1989	4896	268	133
1 I 1935	198	2252	6663	320	84

źródło: „Polska Gospodarcza”, zesz. 13, 30 III 1935, s. 441.

KODGW zebrał się po raz pierwszy w obecności J. Poniatowskiego, w dniu 11 XII 1934 r. Minister zaprosił do pracy w KODGW dr nauk technicznych Henryka Romanowskiego, wykładowcę Wydziału Rolniczo-Leśnego Politechniki Lwowskiej¹⁰. Ponadto zaprosił dr Stanisława Antoniewskiego, absolwenta Wyższej Szkoły Rolniczej w Warszawie (obecnie SGGW), działacza kółek rol-

⁹ „Monitor Polski”, nr 264, 16 XI 1934, poz. 358, s. 1; B. J., Komitet Organizacji Drobnych Gospodarstw Wiejskich, „Polska Gospodarcza”, zesz. 3, 19 I 1935, s. 87.

¹⁰ H. Romanowski był też pracownikiem Katedry Administracji Rolniczej. W swych zainteresowaniach badawczych zajmował się m. in. tematyką organizacji gospodarstw wiejskich, kwestiami ustroju gospodarstw włościańskich oraz spółdzielczością rolniczą, (*Program Politechniki Lwowskiej. Na rok akademicki 1933/34*, nr LXI, Lwów 1933, passim).

nicznych, a także współorganizatora Wydziału Ekonomiki Drobnych Gospodarstw w Państwowym Instytucie Naukowym Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach¹¹. W gronie osób zaproszonych byli też: Piotr Sobczyk ludowiec, działacz kółek rolniczych, poseł BBWR, inż. Stanisław Czarnocki, Szczepan Ciekota, Czesław Wróblewski, Augustyn Serożyński, poseł BBWR oraz B. Łapyra. Przewodniczącym J. Poniatowski uczynił H. Romanowskiego, a jego zastępcą P. Sobczyka. Podczas pierwszego posiedzenia uchwalono regulamin KODGW oraz jego budżet. Obrady merytoryczne pierwszego posiedzenia zagał J. Poniatowski. Mówił wówczas m.in. o rezultatach, jakie może osiągnąć w swej pracy KODGW, tak gospodarczych, jak również społecznych. Minister zwrócił uwagę zebranych na elementy, wokół których powinna się skupiać praca KODGW, czyli opracowanie skutecznych metod pracy i sposobu nadzoru prowadzonych działań oraz stworzenie struktury pionowej, poprzez lokalne komisje i podkomisje, które uczestniczyłyby w realizacji całego przedsięwzięcia. W swym wystąpieniu odniósł się też do roli, jaką powinien przyjąć instruktor w swej pracy. Jak mówił: „*Zadaniem instruktora, bez względu na jego specjalność, jest cel gospodarczy, a nie metoda, którą się posługuje przy osiągnięciu tego celu*”¹². Niewątpliwie utworzony Komitet nie był ciałem demokratycznym, tak w swym kształcie, jak i składzie, ale nie o to chodziło. Komitet miał być instrumentem pozwalającym na realizowanie wyznaczonych celów, a do tego potrzebna była sprawnie działająca struktura. Obsadzona ludźmi mającymi podobne zapatrywania, jak sam Minister, przynajmniej w zakresie spraw fundamentalnych, takich jak np. celowość prowadzenia całej akcji. Podczas pierwszego posiedzenia przedstawiono wyniki uzyskane dotychczas na gruncie organizacji gospodarstw, w skali kraju. Kończąc posiedzenie H. Romanowski nakreślił plan działania na najbliższy okres czasu¹³. Do 20 VI 1936 r. KODGW odbył 4 posiedzenia plenarne i 7 posiedzeń prezydium. Ponadto powołał do życia specjalną Komisję, która zebrała się dwukrotnie¹⁴.

Sama akcja była niczym innym, jak nowoczesnym zorganizowaniem drobnego gospodarstwa rolnego, aby w zamyśle przynosiło jak największy dochód.

¹¹ Od 1934 r. był on też kierownikiem Studium nad Gospodarstwami Karłowatymi i opublikował z tego zakresu kilka prac, szerzej: <http://www.fadn.pl/popup.php?id=995> [dostęp 15.05.2011].

¹² B. J., *Komitet Organizacji Drobnych Gospodarstw Wiejskich*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 3, 19 I 1935, s. 87–88.

¹³ Znalazły się w nim przede wszystkim kwestie zapoznania członków KODGW z wytycznymi MRiRR odnośnie teoretycznej i praktycznej strony realizacji tej inicjatywy. Przewidywał też konieczność nawiązania kontaktów z Izbami Rolniczymi oraz opracowanie metod i zasad dalszego prowadzenia organizacji gospodarstw indywidualnych. Elementem przedstawionego planu była też kwestia przygotowania personelu, a miały temu służyć zjazdy i kursy instruktorskie oraz publikacje wydawnictw pomocniczych dla instruktorów, (Tamże, s. 88).

¹⁴ B. Jędrzejowski, *Rolnictwo. Akcja organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 25, 20 VI 1936, s. 703.

A wchodząc głębiej w jej założenia, miała zmierzać do osiągnięcia dwóch celów. Z jednej strony przygotowania, w drodze odpowiedniego kształcenia kadr, tzw. przodowników prac społeczno-rolniczych. Mieli się oni rekrutować spośród miejscowych samodzielnych gospodarzy. Z drugiej strony akcja miała podnieść opłacalności produkcji mniejszych gospodarstw. W tym celu przodownicy prac i fachowy personel agronomiczny mieli zachęcać do reorganizacji poszczególnych gospodarstw rolnych. Tak, aby mogły sprostać wyzwaniom stawianym przed nowoczesnym rolnictwem i zaczęły przynosić jak największy dochód. Chcąc szybko osiągnąć powszechność oddziaływania, szczególny nacisk kładziono na pierwszy element, czyli tworzenie kadr. Liczono, że dzięki temu w niedalekiej przyszłości, ich „zastępy” pozwolą na jak najszerze rozpropagowanie akcji, poprzez liderowanie zespołom tworzonemu wokół każdego z przodowników. Przyjęto też, że najlepszym rozwiązaniem byłoby, aby to gospodarstwa o „uzdrowionym” ustroju rolnym, czyli np. upełnorolnione, czy skomasowane, stały się bazą rekrutacyjną dla realizacji akcji. Spełniający ten wymóg gospodarze mieli otrzymać wiedzę potrzebną dla zintensyfikowania produkcji własnego gospodarstwa, stając się jednocześnie pozytywnym przykładem do naśladowania, dla całej okolicznej społeczności. Sam zaś gospodarz-przodownik stałby się w ten sposób naturalnym liderem tej społeczności, który odpowiednio przygotowany przez instruktora, mógłby podjąć starania o przeszczepienie poznanych wzorców na całą wieś. Tak też się stało. Uwaga instruktorów skupiona była w zasadzie wyłącznie na gospodarstwach powstałych w wyniku reformy rolnej¹⁵.

W swym planie pracy na następny rok budżetowy 1936/37 KODGW założył, że dla zwiększenia szans powodzenia całości przedsięwzięcia, konieczne było dalsze zacieśnienie współpracy z Izbami Rolniczymi, a ponadto rozciągnięcie jej na szkoły rolnicze oraz zachęcenie przodowników do dzielenia się własnymi doświadczeniami i spostrzeżeniami na łamach prasy fachowej. Dostrzeżono również potrzebę właściwej propagandy, która dotarłaby z wynikami akcji do całego środowiska wiejskiego. Postulatem KODGW było też wyposażenie właścicieli drobnych gospodarstw w umiejętności prowadzenia preliminarzy gospodarczych oraz prowadzenia rachunkowości rolniczej. Aby móc zrealizować ten cel, postanowiono podjąć rozmowy z resortem oświaty. Chciano skłonić Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, aby zmodyfikowano program nauczania w wiejskich szkołach powszechnych i wprowadzono doń najniezbędniejszych elementy wiedzy rolnej. Potrzebnej z punktu widzenia fachowego przygotowania do zawodu rolnika. KODGW podjął też prace nad stworzeniem programu nauczania dla oświaty pozaszkolnej, prowadzonej przez organizacje społeczno-rolnicze. Jak podkreślono miał on uwzględniać istotne

¹⁵ B. Jędrzejowski, *Rolnictwo. Akcja organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 25, 20 VI 1936, s. 703–704.

potrzeby wsi¹⁶. Działania w tym zakresie chciano też skorelować z wspominaną już akcją przysposobienia rolniczego¹⁷.

Z punktu widzenia KODGW równie ważną co animowanie działań, była ich koordynacja z wszelkimi organizacjami, które prowadziły podobne działania na wsi. Z tego względu podkreślano potrzebę, a wręcz konieczność ścisłej współpracy wszystkich podmiotów działających na tej płaszczyźnie. W zgodzie z tym wnioskiem wysunięto postulat aktywnego udziału członków Komitetu w pracach wszelkich organizacji i inicjatyw rolniczych. Z zaleceniem dążenia do uchwycenia decydującego wpływu na nie, moderując ich pracę w pożądanym kierunku, zwłaszcza w oświacie pozaszkolnej. Celem na rok budżetowy 1936/37 było też dążenie do ujednolicenia metod działania. W tej kwestii niezwykle pomocne miało się okazać przygotowanie odpowiedniego podręcznika dla personelu instruktorskiego. Pomyślano też o upowszechnieniu samej akcji, której służyć miał kolportaż na wsi specjalnej broszury. Organizacyjnie miała zająć się tym zagadnieniem specjalna komisja, której zadaniem było też przygotowanie projektu wprowadzenia okręgów ćwiczebnych¹⁸.

Stworzenie szerokiej siatki struktur terenowych rodziło konieczność dysponowania odpowiednio przygotowanym zastępem ludzi. Służyły temu stosowne szkolenia. Odbywały się one w tzw. okręgach ćwiczebnych, gdzie szkolono osoby, które już uczestniczyły w akcji, pogłębiając ich wiedzę i umiejętności, albo szkolono zupełnie nowych kandydatów. W tym drugim przypadku, główny nacisk kładziono na metodykę i technikę organizacji drobnych gospodarstw wiejskich. Szkolenia za pieniądze MRiRR prowadziła Warszawska Izba Rolnicza, w powiatach: płońskim, grójeckim, radzyńskim i mińsko-mazowieckim, gdzie było dużo gospodarstw powstałych w wyniku reformy rolnej. Program wyszkolenia instruktorów trwał 6 miesięcy i obejmował: prace przygotowawcze, wybór gospodarstwa i gospodarzy, wybór rotacji pól i układanie płodozmianów lub dowolnych systemów, szczegółowe projektowanie organizacji gospodarstwa i układanie preliminarzy oraz doradztwo sezonowe¹⁹. W przypadku personelu już

16 B. J., Rolnictwo. Akcja Komitetu Organizacji Drobnych Gospodarstw Wiejskich, „Polska Gospodarcza”, zesz. 22, 30 V 1936, s. 619–620.

17 Z. Landau, J. Tomaszewski, Gospodarka Polski Międzywojennej 1918–1939, t. III..., s. 194.

18 Formą popularyzatorską całej akcji miały być też konkursy na najlepszego przodownika i uczestnika zespołu organizacji gospodarstw. Wyróżnionych zamierzano odpowiednio nagradzać, (B. J., Rolnictwo. Akcja Komitetu Organizacji Drobnych Gospodarstw Wiejskich, „Polska Gospodarcza”, zesz. 22, 30 V 1936, s. 620).

19 W pierwszym kwartale 1935 r. w grupie tej znajdowało się 21 kandydatów na instruktorów, co ciekawe absolwentów wyższych szkół rolniczych, którzy dodatkowo musieli przejść egzamin wstępny. W kwestii przygotowania kadry instruktorskiej należało pamiętać, że działania te obejmowały w swym zakresie również przygotowanie instruktoerek kół gospodyń wiejskich, co w ocenie Komitetu miało doniosłe znaczenie z uwagi na ścisłą łączność, jaką zachodziła w drobnym gospodarstwie między działem pracy męskiej i żeńskiej,

zaangażowanego w akcję organizacji gospodarstw wiejskich, doszkalać prowadzono poprzez organizowanie: kursów, Kurso-zjazdów i zjazdów²⁰. Konieczność ciągłego doszkalania kadry instruktorskiej powodowała, że na rok budżetowy 1936/37 planowano zorganizowanie dwóch kolejnych zjazdów, które miały się odbyć na terenie pomorskiej i lwowskiej izby rolniczej²¹. Kandydatom na instruktorów stawiano wysokie wymagania, ale równocześnie dbano też o ich należyty dopływ poprzez zachęty finansowe dla studentów szkół wyższych. Wdniu 10 XI 1937 r. swym rozporządzeniem J. Poniatowski stworzył specjalny system stypendialny. Student korzystający z pomocy MRiRR, po ukończeniu szkoły był zobowiązany do służby w urzędach i instytucjach państwowych, w działach rolnictwa i reform rolnych²².

KODGW równolegle prowadził działania zmierzające do rozwoju swych struktur terenowych. W połowie 1936 r. specjalne komisje zajmujące się organizowaniem gospodarstw mniejszych zostały utworzone przy izbach rolniczych: kieleckiej, lubelskiej, wileńskiej, wołyńskiej, lwowskiej, poleskiej, wielkopolskiej, pomorskiej i białostockiej. Utworzono też podkomisje organizacji gospodarstw w ramach komisji oświatowych działających przy izbach: warszawskiej,

(B. Jędrzejowski, Stan akcji organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych, „Polska Gospodarcza”, zesz. 21, 25 V 1935, s. 662; B. J., Rolnictwo. Akcja Komitetu Organizacji Drobnych Gospodarstw Wiejskich, „Polska Gospodarcza”, zesz. 22, 30 V 1936, s. 620.

²⁰ Szczególnie istotnym, dla instruktorów izb rolniczych był kurs, jaki odbył się w Warszawie w dniach 4–9 III 1935 r., a zorganizowany przez MRiRR z inicjatywy KODGW i przy jego wydatnym udziale, (B. Jędrzejowski, *Rolnictwo. Akcja organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 13, 30 III 1935, s. 441); W okręgach ćwiczebnych przygotowywano również praktykantów, mających zostać instruktorami przysposobienia rolniczego, a całość szkolonego personelu miała dodatkowy obowiązek uczestniczenia w pracach powiatowych towarzystw rolniczych, poznając w ten sposób praktyczny aspekt tej działalności. Poza działaniami szkolnymi, Warszawska Izba Rolnicza prowadziła równocześnie swą działalność terenową, statutową, w ramach omawianej akcji, w 13 powiatach przy wykorzystaniu podinspektora organizacji gospodarstw i 15 instruktorów. Swym oddziaływaniem objęto 165 wsi, a w ich ramach 240 gospodarstw objęto bezpośrednio opieką indywidualną oraz 283 gospodarstwa w ramach zespołów, (Tenże, *Stan akcji organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 21, 25 V 1935, s. 662).

²¹ B. J., *Rolnictwo. Akcja Komitetu Organizacji Drobnych Gospodarstw Wiejskich*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 22, 30 V 1936, s. 620.

²² Wysokość stypendiów i ich liczbę ustalał J. Poniatowski o czym powiadamiał następnie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ponadto stypendysta zobowiązany był do odbycia płatnych praktyk wakacyjnych, w zakresie rolnictwa i reform rolnych, których okres nie powinien być krótszy niż dwa i dłuższy niż trzy miesiące. Po ukończeniu studiów, w przeciągu najdalej trzech miesięcy, student/absolwent powinien zawiadomić MRiRR o tym fakcie i o gotowości objęcia służby, którą powinien pełnić co najmniej tak długo, jak długo pobierał stypendium. W przypadkach wyjątkowych MRiRR mogło skrócić ten okres lub odstąpić całkowicie od jego egzekwowania. Przebieg toku studiów i wyniki osiągnięte przez stypendystę, corocznie były przysyłane MRiRR przez szkoły wyższe, wraz z wnioskami co do dalszego przyznania stypendium, „DzUMRiRR”, nr 1, 15 I 1938, poz. 1, s. 2–4.

łódzkiej i krakowskiej²³. Na terenie lokalnym poza ww. ciałami kolegialnymi, akcją zajmowali się również inspektorzy ds. organizacji gospodarstw przy Izbach Rolniczych. To pod ich kierownictwem prowadzono pracę w powiatach. W szerszym zakresie z akcją współpracowali również instruktorzy Izb Rolniczych ds. ogólnych²⁴.

Stan akcji organizacji drobnych gospodarstw wiejskich na dzień 1 VI 1936 r., zaprezentowano precyzyjnie w aneksie nr 1. Jego analiza ujawniła, że akcją objęto wówczas 241 powiatów (bez powiatów miejskich), czyli znacznie więcej niż miało to miejsce w roku poprzednim. Jednakże ta ilość powiatów nie przełożyła się na większą ilość wsi objętych procesem organizacyjnym, gdyż w 1936 r. dotarto z akcją do 2221 wsi. Stąd mógł zrodzić się wniosek o większym rozproszeniu działań instruktorskich w terenie. Być może w ten sposób starano się stworzyć większą ilość punktów, które z czasem mogłyby zacząć promieniować na okoliczne tereny sąsiedzkie, przyczyniając się w ten sposób do przyspieszenia tempa akcji. Mniejsza ilość powiatów nie oznaczała mniejszej ilości gospodarstw objętych opieką instruktorską, gdyż w ramach tych 2221 wsi, zajęto się łącznie 8009 gospodarstwami, czyli o blisko 1,5 tys. więcej niż to miało miejsce w 1935 r., a prawie ośmiokrotnie więcej niż miało to miejsce w 1930 r. u zarania akcji. Jeszcze korzystniej prezentowały się dane odnoszące się do lat następnych, bo w 1937 r. opieką objęto już ok. 13,5 tys., a w 1938 r. – ok. 17 tys. gospodarstw²⁵.

Sposób prowadzenia akcji był identyczny, aczkolwiek zdarzały się niewielkie odstępstwa od ogólnie przyjętych wytycznych. W przypadku województwa kieleckiego, takim wyjątkiem był powiat jędrzejowski, gdzie starano się doprowadzić do organizacyjnego powiązania pracy instruktorów. W powiecie tym utworzono ponadto 3 rejony, każdy złożony z 2 gmin, w których samorząd gminny zatrudnił i finansował instruktorów prowadzących akcję, ale wyłącznie metodą zespołową. Każdy z instruktorów opiekował się 5 wsiami, w których znajdowały się zespoły organizacji drobnych gospodarstw wiejskich, złożone z przodownika i od 5 do 6 gospodarzy. Instruktorzy gminni podlegali nadzorowi instruktora powiatowego, ten ostatni współpracował również na tych terenach z instruktorką kół gospodyń wiejskich. Pewne różnice w metodyce pracy pojawiły się także w województwach wileńskim i nowogrodzkim, gdzie wykorzystywano do prowadzenia akcji metodę zbliżoną do zespołowej, a nazywaną kółami

²³ B. Jędrzejowski, *Akcja organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych*, „Polska Gospodarcza”, zes. 25, 20 VI 1936, s. 704

²⁴ Zazwyczaj instruktorzy zasięgiem swej pracy obejmowali jeden powiat, wyjątkowo nieco inaczej sytuacja wyglądała na terenie Pomorza, gdzie instruktorzy swe siedziby mieli zlokalizowane przy tamtejszych szkołach rolniczych, w tym przypadku swym zasięgiem obejmowali kilka powiatów, pracą swą otaczali głównie tamtejsze osadnictwo, starając się aby na tym obszarze przodownicy objęci opieką instruktorską, jak najbardziej uspołeczniili się wspierając tym samym w działaniach lokalny personel, (Tamże, s. 704).

²⁵ *Przemówienie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych Juliusza Poniatowskiego w komisji budżetowej sejmu*, „Polska Gospodarcza”, zes. 5, 29 I 1938, s. 182.

sąsiedzkimi. Metoda ta polegała na wybraniu grupy ludzi ze wsi, którym sporządzano (osobno każdemu) tzw. projekt reorganizacyjny, mający właściwie zorganizować kwestię zasiewów, uzupełniony pomocnymi wskazówkami technicznymi. Następnie z tej grupy wybierano 2 do 3 tzw. przodowników, których rolą było organizowanie wspólnych sąsiedzkich lustracji, podczas których punktowano osiągnięte wyniki. Alternatywnie oceny dokonywali dodatkowo jeszcze instruktor i komisja. Na przodownikach spoczywał dodatkowy obowiązek współdziałania w prowadzeniu konkursu wśród ogółu samodzielnych gospodarzy, oczywiście we wsiach objętych akcją. Trzecim obszarem, na którym wykorzystywano niestandardową metodę przy organizacji gospodarstw wiejskich, było województwo wołyńskie. Na tym terenie stosowano tzw. metodę zespołową, którą jako wyłączną utrzymywano na terenie powiatu krzemienieckiego. Natomiast w pozostałych powiatach była stosowana komplementarnie z metodą ramową proponowaną ogólnie. Podstawę zespołu stanowiło gospodarstwo objęte indywidualną opieką, którego właściciel dobierał sobie grupę 5 do 6 gospodarzy, z tej samej wsi, stając się jej przodownikiem. W ramach tak sformowanego zespołu przerabiano wspólnie określone zagadnienia, zmierzające do racjonalizacji produkcji gospodarstwa. Praca w zespole trwała od 3 do 4 lat. W pierwszym roku starano się uporządkować gospodarkę roślinną i własne podwórze, w drugim gospodarkę hodowlaną, a w trzecim zwracano uwagę na zagadnienia organizacyjno-społeczne, czyli zakładanie kółka rolniczego, spółdzielni itp. Bardziej złożona była sytuacja w woj. Lubelskim. Tu akcję organizacji drobnych gospodarstw wiejskich prowadziło Wojewódzkie Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych. Dopiero w 1933 r. prowadzenie akcji przejęła miejscowa Izba Rolnicza. Akcją objęto wszystkie powiaty województwa, gdzie każdy powiatowy instruktor ogólny zajmował się jednocześnie organizacją gospodarstw, poświęcając jej 4 dni pracy w miesiącu i wykorzystując pomoc techniczną asystentów organizacji gospodarstw, mieszkających na wsi, bezpośrednio w tzw. rejonach kultury rolnej. Organizowane gospodarstwa skupione były w rejonach związanych z mleczarnią i kołem kontroli mleczności, tworząc koła sąsiedzkie. W kwietniu 1935 r. sposób prowadzenia akcji uległ zmianie na terenie 4 powiatów, w których Izba Rolnicza zaangażowała instruktorów przeszkolonych w okręgach ćwiczebnych, prowadzących akcję wg wytycznych KODGW. Ciekawostką był fakt, że w przypadku województwa wołyńskiego w akcji organizacji gospodarstw rolnych brał udział Korpus Ochrony Pogranicza, niestety nie udało się ustalić na czym polegał jego udział w tym przedsięwzięciu. Przy realizacji akcji zatrudnieni byli z reguły inspektorzy Izby Rolniczych, czy też instruktorzy, ale w przypadku Lubelskiego pojawili się dodatkowo asystenci, którzy mieszkali na terenie tamtejszej wsi i stanowili techniczne wsparcie, dla instruktorów²⁶.

²⁶ B. Jędrzejowski, *Stan akcji organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych*, „Pol-

Chcąc ocenić skuteczność akcji należało pamiętać, że ująć liczbowo dały się wyłącznie gospodarstwa objęte akcją indywidualną. Natomiast sama metoda oddziaływania dzieliła się na trzy etapy. Pierwszy, czyli akcję wstępną, polegającą na oddziaływaniu instruktorów na wieś, w kierunku upowszechnienia samej potrzeby organizacji gospodarstwa i całej wsi. Na tym etapie starano się jednocześnie zaspokajać pierwsze potrzeb wsi, jak np. rozplanowanie zabudowań i działów po scaleniu. Drugim etapem, tzw. indywidualnym był moment, w którym z ogółu wyławiano jednostki najaktywniejsze, które następnie otaczano opieką indywidualną instruktora. W ten sposób tworzone przodowników akcji organizacji gospodarstw (właśnie ten etap był możliwy do precyzyjnego obliczenia), którzy następnie tworzyli zespoły, dobierając sobie do współpracy kilku okolicznych gospodarzy. Wybrani mogli czerpać ze wzorów wdrażanych w życie, w gospodarstwie przodowniczym. W założeniu zespół stawał się następnie inicjatorem powołania do życia kółka rolniczego, mleczarni, czy też spółdzielni. Innymi słowy organizował wieś pod względem gospodarczym, a tym samym przechodził do etapu trzeciego, tzw. masowego. Pamiętając o tym podziale należało stwierdzić, że w przypadku akcji wstępnej i masowej, niemożliwym było dokładne oszacowanie ilości gospodarstw wiejskich, na jakie w ten sposób oddziaływano. W tym przypadku można było mówić o ewentualnych danych szacunkowych²⁷.

Należało też pamiętać, że ten wzrost ilościowy nie byłby możliwy bez posiadania odpowiedniej kadry instruktorskiej, zatrudnionej przy organizacji gospodarstw wiejskich. W 1934 r. instruktorów było zaledwie 213, w kolejnym 1935 roku już 310, w następnym 317, a w 1937 r. już 414 osób. J. Poniatowski przewidywał, że w roku budżetowym 1938/39 łączne zatrudnienie instruktorów biorących udział w organizowaniu gospodarstw mniejszych ustali się na poziomie ok. 600 osób²⁸. Ubierając te dane liczbowe w procenty należałoby pogratiłować dynamiki rozwoju, gdyż nie rzadko sięgał on ok. 50 %. Jednakże należało cały czas pamiętać, że realne potrzeby polskiej wsi były wielokrotnie wyższe. Zwiększenie liczby osób zaangażowanych w realizację akcji, nie pociągnęło za

ska Gospodarcza”, zesz. 21, 25 V 1935, s. 662–663.

²⁷ Tenże, *Akcja organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 25, 20 VI 1936, s. 704.

²⁸ Powyższe dane przytoczone przez J. Poniatowskiego, przy różnych okazjach, należało traktować szacunkowo, gdyż nie był w ich podawaniu całkowicie precyzyjny. Dla przykładu podczas posiedzenia Komisji Budżetowej Sejmu RP, w dniu 20 I 1938 r. podał, że w 1937 r. przy okazji akcji organizacji gospodarstw wiejskich pracowało 414 instruktorów, podczas gdy na kolejnym posiedzeniu tej samej Komisji w dniu 15 II 1938 r., ilość instruktorów pracujących przy rzeczonyj akcji, w 1937 r. określił na 450 os., (*Przemówienie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych Juliusza Poniatowskiego w komisji budżetowej sejmu*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 5, 29 I 1938, s. 182; *Przemówienie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych Juliusza Poniatowskiego w komisji budżetowej senatu*, „Polska Gospodarcza”, zesz. 8, 19 II 1938, s. 316).

sobą rozrostu etatów państwowych, gdyż wzrastała tylko liczba osób, których pracę finansowano z środków samorządowych²⁹. W połowie 1938 r. liczbę personelu agronomicznego uczestniczącego w różnych akcjach organizacyjnych J. Poniatowski szacował już na ok. 3 tys. osób, a na 18 tys. obliczał ilość ludzi czynnie uczestniczących w krzewieniu umiejętności właściwego gospodarowania. Te liczby pozwalały mu na stwierdzenie, podczas konferencji prasowej, że akcja organizacji gospodarstw wiejskich osiągnęła poziom masowy³⁰. Zdaniem autora było to twierdzenie wypowiedziane stanowczo na wyrost, ale być może okoliczności wymagały właściwego rozreklamowania prowadzonych działań, czy też wypowiedzenia określonych słów i stąd tak odważne stwierdzenie J. Poniatowskiego.

Tabela 2
Ilość gospodarstw objętych poszczególnymi fazami
opieki indywidualnej

Stadia opieki		1933 rok	1934 rok	1935 rok
I rok opieki	Liczbę	1482	1478	1688
	%	47	45	47
II rok opieki	Liczbę	473	868	1227
	%	17	27	32
III rok opieki	Liczbę	480	540	673
	%	20	17	17
IV rok opieki	liczby	338	365	341
	%	16	11	9

źródło: „Polska Gospodarcza”, zesz. 25, 20 VI 1936, s. 705.

Gospodarstwa biorące udział w akcji organizacji gospodarstw wiejskich były poddane opiece instruktorskiej przez okres czterech lat. Stosunek ilościowy w poszczególnych etapach opieki indywidualnej pokazała tabela 2. Analizując jej treść można było dostrzec tendencję rozwojową w akcji organizowania drobnych gospodarstw wiejskich, choć trzeba przyznać, że niewielką. Widać też było, że większość gospodarstw uczestniczących czynnie w akcji, znajdowało się dopiero w początkowej fazie opieki. W kolejnej fazie projektu było już znacznie mniej gospodarstw. Najlepszym pod tym względem okazał się być roku 1935. Być może było to rezultatem ponownego zdynamizowania działań, już za J. Poniatowskiego. W analogicznym czasokresie, w III roku opieki pozostawało co piąte gospodarstwo objęte akcją, a najmniejszą grupę stanowiły gospodarstwa będące w ostatniej fazie procesu. Niewątpliwie pozytywne rezultaty ponownego zdynamizowania akcji musiały pojawić się w latach 1938 i 1939, kiedy to w fazę IV

²⁹ Przemówienie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych Juliusza Poniatowskiego w komisji budżetowej sejmu, „Polska Gospodarcza”, zesz. 5, 29 I 1938, s. 182–183.

³⁰ Przemówienie Ministra Rolnictwa i Ref. Roln. Juliusza Poniatowskiego na konferencji prasowej, „Polska Gospodarcza”, zesz. 28, 8 VII 1938, s. 1033.

roku opieki weszły gospodarstwa, które przystąpiły do akcji już w okresie urzędowania J. Poniatowskiego, czyli po ponownym zdynamizowaniu akcji organizacji gospodarstw.

Pamiętamy, że celem długofalowym organizacji drobnych gospodarstw wiejskich, było poprawienie ich produkcyjności. Czy udało się osiągnąć ów cel? Zdaniem ministra J. Poniatowskiego tak: „*Gospodarstwa objęte akcją organizacji wsi i gospodarstw, wykazują szybsze tempo przy tym samym kierunku przemian w organizacji warsztatu. Przodują one w zakładaniu sadów, powiększaniu obsiewów roślin pastewnych i uprawa okopowych uległa w nich podwojeniu, ilość bydła wzrosła o kilkanaście procent przy zwiększeniu wydajności o 50 i więcej procent*”³¹. Jak więc było widać, prowadzone działania miały również uzasadnienie ekonomiczne. J. Poniatowski zastrzegał, że przystępując do analizy osiągniętych rezultatów należało pamiętać, że chociaż rozwój umiejętności gospodarowania w drobnym gospodarstwie rolnym był niezwykle istotnym warunkiem postępu gospodarczego wsi, to nie jedynym, gdyż ów postęp zależny był od całego spłotu czynników. Z tego też względu uważał, że nie zawsze można było z całą pewnością stwierdzić, że pozytywne przemiany, jakie osiągnięto były rezultatem pojedynczego działania: „*(...) najczęściej analiza ich efektu musi być równoznaczna z analizą całokształtu postępu w rolnictwie (...) natomiast na wielkość produkcji rolniczej czynnik cen i pojemności rynku oddziałuje tak silnie, iż skutki działań „agronomii społecznej”, są tu szczególnie trudne do odczytania*”³².

Działalność J. Poniatowskiego na polu agronomii społecznej uwzględniała w swej treści również kwestie kultury wsi. W tej sprawie w dniach 28–29 V 1936 r., w Prezydium Rady Ministrów, odbyła się konferencja, na której zebrani zgodzili się z wnioskiem mówiącym o potrzebie powołania do życia Państwowego Instytutu Kultury Wsi³³ (dalej: PIKW). W zamyśle Instytut miał być ośrodkiem koordynującym wszystkie poczynania i wysiłki zmierzające do podniesienia kultury wsi. Jak przekonywano w uzasadnieniu do projektu prezydenckiego dekretu: „*Chodzi tu w istocie rzeczy o uruchomienie pewnego rodzaju służby publicznej, którą należycie wykonywać może tylko instytucja państwowa, objęta przyjętym w ustawie konstytucyjnej pojęciem administracji rządowej. Tym się tłumaczy droga dekretu, wybrana dla powołania do życia Instytutu*”³⁴.

Kilka miesięcy później podczas posiedzenia Rady Ministrów (w dniu 25 IX 1936 r.), na porządku obrad stanął punkt dotyczący uchwalenia projektu prezydenckiego dekretu, który miał powołać do życia PIKW. Zgodnie z nim miał powstać Instytut, który byłby organem doradczym i pomocniczym administracji

³¹ Przemówienie Ministra Rolnictwa i Ref. Roln. Juliusza Poniatowskiego na konferencji prasowej, „Polska Gospodarcza”, zesz. 28, 8 VII 1938, s. 1034.

³² Tamże, s. 1034.

³³ „DzUMRiRR”, nr 10, 15 X 1936, poz. 76, s. 356–357.

³⁴ AAN, PRM, PpRM t. LXXXII, mikrof. 20122, PpRM nr 17 z 25 XI 1936, k. 394.

rządowej w sprawach kultury wsi. Projektodawcy założyli, że do jego zadań należało będzie: badanie zagadnień związanych z kulturą wsi, opracowywanie metod pracy nad podniesieniem tej kultury oraz poradnictwo w zakresie samych metod pracy. Pracami Instytutu kierować miał Zarząd, Dyrektor i Rada Naukowa oraz stali bądź dorywczy pracownicy naukowcy. Sama Rada Naukowa miała składać się z prezesa i członków, powoływanych przez MRiRR, w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministrem Opieki Społecznej, z grona ludzi zajmujących się naukowo zagadnieniami kultury wsi, ale także spośród osób prowadzących czynną działalność w tym zakresie. Zarząd Instytutu miał się składać z dyrektora i dwóch członków, powoływanych przez szefa MRiRR, w porozumieniu z resortem oświaty. Ponadto w jego pracach mogli brać udział delegaci zainteresowanych resortów. Dyrektora Instytutu ostatecznie mianował Minister Rolnictwa i Reform Rolnych. Generalnie PIKW miał podlegać szefowi resortu rolnictwa, a szczegółową organizację i zakres pracy instytutu miał określić statut, uchwalony przez Radę Ministrów. Sam Dyrektor i personel PIKW mieli podlegać przepisom o państwowej służbie cywilnej. Członkowie Rady Naukowej i pozostali członkowie Zarządu mieli pełnić swe funkcje honorowo³⁵.

Program pracy PIKW zawierał kilka kluczowych postulatów, którymi planowano się zająć w pierwszej kolejności. W tym zestawie znalazło się ustalenie co rozumiano pod pojęciem kultura wsi, jak należało określić problemy badawcze i zadania, jakie w związku z tym stały przed Instytutem oraz sposób ich realizacji. Program ten chciano zrealizować poprzez utrzymywanie stałej łączności i współpracy PIKW z innymi placówkami badawczymi. Zagadnienia badawcze, jakimi zajęto się w tym czasie to: wieś jako zbiorowość; wieś i miasto; warstwa chłopska i naród polski; akcja społeczno kulturalna na wsi. Już na starcie projektowano utworzenie pracowni naukowej wyposażonej w odpowiednią bibliotekę. Zapowiadano też możliwie szybko opracowanie podręczników, dla metodycznego przygotowania instruktorów. W celu popularyzacji własnych osiągnięć badawczych zapowiedziano uruchomienie wydawnictwa i biuletynu³⁶.

Podczas tego samego posiedzenia rządu przyjęto także projekt uchwały Rady Ministrów o powołaniu jeszcze jednej instytucji – Komitetu do Spraw Kultury Wsi. W jego składzie mieli się znaleźć przedstawiciele ministerstw: spraw wewnętrznych, spraw wojskowych, oświaty, opieki społecznej, rolnictwa. Po utworzeniu PIKW do składu Komitetu miał dołączyć także dyrektor tegoż Instytutu. Na czele Komitetu stał szef resortu rolnictwa, któremu przysługiwało prawo wyznaczania swego zastępcy. Komitet miał w założeniu zajmować się uzgadnianiem i koordynacją działalności poszczególnych resortów, w sprawach dotyczących kultury wsi: „(...) w szczególności zaś w sprawach kierunku i zakresu prac

³⁵ Tamże, k. 393, 393a i 395.

³⁶ AZHRL, Zbiór B. Stolarskiego, Państwowy Instytut Kultury Wsi 1936–1937 (dalej: *Państwowy Instytut...*), sygn. 28/29, k. 66–84.

urzędów, samorządu terytorialnego i gospodarczego, organizacji społecznych oraz sposobu i rozmiarów finansowania tych prac i wykonywanie nad nim nadzoru”³⁷. Komitet miał w swych kompetencjach możliwość powoływania komisji, które zajmowały się szczegółowym opracowaniem wąskich zagadnień dotyczących kultury wsi. Stroną organizacyjną Komitetu zajmowało się specjalnie do tego celu powołane biuro, ulokowane w gmachu MRiRR. Wszelkie koszty funkcjonowania Komitetu pokrywało MRiRR³⁸. Wydaje się, że powołanie Komitetu obok PIKW miało swoje logiczne uzasadnienie. Otóż PIKW miał być placówką badawczą, zajmującą się stroną teoretyczną zagadnienia kultury wsi. Natomiast Komitet był ciałem, którego rolą było praktyczne wdrożenie koncepcji wypracowanych w PIKW.

Jednym z zespołów powołanych przez Komitet do zajęcia się konkretnymi zagadnieniami była Komisja Spraw Społecznych Wsi. W jej składzie znaleźli się: Błażej Stolarski, Janusz Rudnicki z MRiRR, Włodzimierz Kuphał, inż. E. Wiszniewski, kpt. T. Kruk-Strzelecki z Ministerstwa Spraw Wojskowych, radca Wawrzyniec Bloch z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Adolf Abram, ks. prałat Wacław Bliźniński, Szczepan Ciekot z KODGW, Tomasz Kazimierowicz, Kazimierz Kierzkowski, Aleksander Niedbalski, Józef Ostafin, Czesław Wróblewski z KODGW, gen. Lucjan Żeligowski, Włodzimierz Bzowski. W zastępstwie szefa Wydziału Społecznego Centrali Obozu Zjednoczenia Narodowego do komisji weszła pani Gołębiowska. Obok niej do komisji zostali również zaproszeni: inż. Z. Kobyliński, Wojciech Sosiński – przedstawiciel Podkomisji Domów Ludowych, M. Napiórkowski oraz Stefan Pawłowski. Na podstawie protokołu z posiedzenia tejże komisji z dnia 28 X 1937 r. wiemy, że w jej składzie byli także, choć nieobecni w tym dniu: Stefan Czarnocki, Wacław Długosz, Wincenty Hyla, Maurycy Jaroszyński oraz dr Antoni Wojtyśiak³⁹.

Analiza zachowanego protokołu z jej posiedzenia pozwoliła ustalić, że ww. komisja utworzyła podkomisje, które powołano do pracy nad jeszcze bardziej zawężonymi tematami. Jedną z nich zajęła się kwestią radiofonizacji wsi. Przewodniczył jej pracom Sz. Ciekot. Kolejna podkomisja zajmowała się sprawą urządzeń sanitarnych na wsi. Podczas pierwszego swego posiedzenia (14 X 1937 r.) podkomisja ta zajęła się sprawami budowy studni wodnych, czy też łaźni, ale pochyłono się również na potrzebą istnienia we wsi pralni, magli, czy też wyposażeniem wiejskich domów w wanny. Na poziomie podkomisji poruszono też zagadnienia budowy domów ludowych. Obradom nad tym zagadnieniem przewodniczył Wojciech Sosiński. W dyskusji nad sprawozdaniem tej podkomisji głos zabrał minister J. Poniatowski, który zauważył, że było by wskazane, aby we wnioskach z pracy tej podkomisji znalazł się postulat stworzenia swego rodzaju instrukcji dla samorządu terytorialnego i ministerstwa. Instrukcji będącej

³⁷ AAN, PRM, PpRM t. LXXXII, mikrof. 20122, PpRM nr 17 z 25 IX 1936 r., k. 396.

³⁸ Tamże, k. 396a.

³⁹ AZHRL, Zbiór B. Stolarskiego, *Państwowy Instytut...*, k. 15. Tamże, k. 46.

drogowskazem dla tych instytucji w realizacji idei budowy domów ludowych. Przypomniawszy zebrany, że kwestia budowy domów ludowych stała przed wieloma wsiami, z tego też względu należało ją maksymalnie im ułatwić. Kończąc dodał, że sprawie budowy domów ludowych trzeba było nadać jedynie pewien kierunek, jak to określił jednocześnie „*nie bawiąc się*” w szczegóły⁴⁰. Niestety autorowi udało się odnaleźć jedynie „*strzęp*” działalności Komitetu do Spraw Kultury Wsi. Nie udało się dotrzeć do źródeł, które mogłyby rzucić więcej światła na ten interesujący wątek, ale nawet te kilka faktów, jakie udało się ustalić, wskazywało na niezwykle interesujące pomysły, jakie wówczas podnoszono w kontekście polskiej wsi.

Dekret Prezydenta z 30 IX 1936 r. powołujący do życia PIKW zapowiadał w swym artykule 9., że organizację i zakres pracy Instytutu określi odrębny statut uchwalony przez Radę Ministrów, na wniosek MRiRR. Stało się tak ostatecznie 30 XI 1936 r. na posiedzeniu Rady Ministrów⁴¹. Statut precyzował, że przedmiotem badań PIKW miały być: „(...) *warunki życia, potrzeby i dążenia wieśniaka i zbiorowości wiejskich. Instytut bada zarówno materialne, jak i społeczne i duchowe przejawy życia wiejskiego w ich wzajemnym związku. W szczególności do zakresu działania Instytutu należy badanie: wpływu ekonomicznych warunków życia wsi na jej kulturę, zbiorowego życia wsi, potrzeb społeczno-kulturalnych wsi, akcji społecznej na wsi*”⁴². Wyniki badań i efekty swej działalności Instytut miał ogłaszać w formie prac naukowych, materiałów i wydawnictw popularnych oraz informacyjnych. Mógł też wspierać opracowywanie i wydawanie prac badawczych odnoszących się do zagadnień wchodzących w zakres zadań Instytutu, ale realizowanych poza Instytutem. Dla celów naukowo-badawczych Instytut miał uruchomić pracownię naukową, bibliotekę i archiwum materiałów. Miał również organizować kursy, konferencje i odczyty publiczne oraz akcję prasową, zdając corocznie sprawozdanie z prac przezeń wykonanych. Inicjatywa programowa, opiniowanie działalności Instytutu i koordynowanie akcji badawczo-naukowej należało do kompetencji Rady Naukowej, która swoje uchwały przedkładała szefowi MRiRR⁴³.

⁴⁰ Tamże, k. 46–50.

⁴¹ AAN, PRM, PpRM t. LXXXII, mikrof. 20123, PpRM nr 23 z 30 IX 1936 r., k. 359 i 360; „DzUMRiRR”, nr 1, 15 I 1937, poz. 1, s. 3.

⁴² AAN, PRM, PpRM t. LXXXII, mikrof. 20123, PpRM nr 23 z 30 IX 1936 r., k. 404; „DzUMRiRR”, nr 1, 15 I 1937, poz. 1, s. 4.

⁴³ Zadaniem Instytutu było też opracowanie metod, które prowadziłyby do zorganizowania, a w przypadku dzieci i młodzieży wychowania, mieszkańców wsi, tak aby potrafili wzajemnie współdziałać. Instytut miał też opracować schematy potrzebne dla realizacji inicjatyw dotyczących budowy różnych urządzeń społeczno-kulturalnych, jak np. dom ludowy, biblioteka, bądź usprawnienia już istniejących tego typu placówek. Wśród zadań PIKW było również opracowanie projektów planowego zaspokajania potrzeb wsi w różnych dziedzinach jej życia społeczno-kulturalnego. Ponadto instytut miał udzielać informacji o badaniach toczonych nad wsią i jej życiem społeczno-kulturalnym, o jej urządzeniach społeczno-kulturalnych i meto-

Rada Naukowa⁴⁴ miała składać się z prezesa i 15 członków, powoływanych na okres 3 lat przez MRiRR w porozumieniu z szefami resortów: oświaty i opieki społecznej. Wybranych z grona osób pracujących naukowo nad zagadnieniami dotyczącymi kultury wsi lub praktycznie realizujących te zagadnienia. Prezesem Rady został b. premier i minister skarbu Władysław Grabski, a jego zastępcą Witold Staniewicz, rektor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, a także b. minister reform rolnych w latach 1926–1930. W dniu 14 V 1937 r. swoje pierwsze posiedzenie odbyła Rada Naukowa PIKW. Zebranie to miało miejsce w siedzibie MRiRR. To pierwsze posiedzenie poświęcono omówieniu prac Instytutu. Po przemówieniu J. Poniatowskiego, w którym przedstawił on stanowisko rządu co do roli, jaką winien odgrywać PIKW, swoje wystąpienie programowe wygłosił jego nowy dyrektor – dr Józef Chałasiński, docent Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zastępcą został szef Gabinetu Ministra J. Poniatowskiego, Józef Krzyczkowski. Dyrektor w swym przemówieniu stwierdził, że w pierwszej fazie pracy PIKW na czoło należało wysunąć kwestie badawcze dotyczące kultury wsi. Ich całokształt ujął w czterech działach: wieś, jako zbiorowość, jej potrzeby, instytucje i przemiany; wieś i miasto; warstwa chłopska w narodzie polskim; badania metod i wyników akcji społeczno-kulturalnej na wsi. W pierwszej kolejności J. Chałasiński postulował zająć się opracowaniem zagadnień dotyczących przepływu ludności ze wsi do miast, czy też inteligencji pochodzenia wiejskiego, ale także akcji bibliotecznej i czytelnictwa oraz kwestii uniwersytetów ludowych. Jak zaznaczył zasygnalizowane studia były już znacznie zaawansowane. Pierwsze rezultaty swej pracy spodziewano się opublikować na jesień 1937 r. Na inauguracyjnym posiedzeniu Rady Naukowej PIKW poinformowano też o nowych badaniach, które już zapoczątkowano⁴⁵. Jak więc można było zauważyć, Rada Naukowa PIKW zdołała zgromadzić w swym składzie naprawdę wybitnych znawców zagadnienia wsi. Zakres przyjętych prac i badań wskazywał, zaś na pionierski ich kierunek.

Jednym z najbardziej namacalnych śladów działalności PIKW było wydanie w 1938 r. potężnego, czterotomowego dzieła pt.: *„Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce”*. Inicjaty-

dach ich działania. Miał również opiniować plany działań zgłaszanych przez samorządy lokalne i organizacje, służące podniesieniu życia kulturalnego wsi oraz miał też ułatwiać wymianę uzyskanych doświadczeń i koordynować instytucje i osoby działające w tym kierunku, (Tamże, k. 404–407; „DzUMRiRR”, nr 1, 15 I 1937, poz. 1, s. 4–7).

⁴⁴ Skład Rady Naukowej miał być co roku wymieniany w 1/3. Kolejno ustępowali członkowie wg zasady starszeństwa powołania. Obradowano pod kierunkiem prezesa lub wyznaczonego przezeń członka rady. Rada wyłaniała również ze swego składu sekretarza. Dwa razy do roku odbywały się jej posiedzenia, podczas których m.in. wysłuchiowano i opiniowano sprawozdania z pracy Instytutu, a także analizowano plany na przyszłość, (AAN, PRM, PpRM, t. LXXXII, mikrof. 20123, PpRM nr 23 z 30 IX 1936 r., k. 408; „DzUMRiRR”, nr 1, 15 I 1937, poz. 1, s. 7).

⁴⁵ „Gazeta Polska”, nr 134, 16 V 1937, s. 2; M. Dąbrowska, *Dzienniki*, cz. 2..., s. 172.

wa ta była rezultatem przekonania o zdolności młodej wsi do dokonania postępu i zarazem odegrania ogromnej roli, np. w integracji narodowej warstwy chłopskiej⁴⁶. „*Młode pokolenie chłopów...*” było próbą odpowiedzi na niezwykle czarny obraz, jaki zarysowano we wcześniejszej publikacji, wydanej w latach 1935–1936 r., przez Instytut Gospodarstwa Społecznego, zatytułowanej „*Pamiętniki chłopów*”. Publikacja ta mówiła w swej treści o ciężarach gnębiących chłopów, nie tylko koniunkturalnych, ale również strukturalnych⁴⁷. Publikacja PIKW została również wydana, choć w wersji znacznie skróconej, przez Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w 1946 r., w Rzymie przez Wydawnictwo Polskie YMCA, a przedmowę do niniejszego wydania napisał J. Poniatowski. Co ciekawe egzemplarz tego wydawnictwa, który trafił do rąk autora był подарunkiem dla M. Dąbrowskiej, uczynionym przez G. Herlinga-Grudzińskiego⁴⁸.

Do potrzeb swej działalności na polu agronomii społecznej J. Poniatowski chciał też przystosować Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego (dalej: PINGW), który w Puławach funkcjonował już od 1921 roku⁴⁹. W tym celu korzystając z przysługujących mu uprawnień zmienił strukturę wewnętrzną Instytutu. W dniu 24 X 1935 r. zlikwidował: Wydział Hodowli Roślin, Dział Hodowli i Genetyki Zbóż, Wydział Chemii Rolnej oraz Stację Botaniczno-Rolniczą we Lwowie. W ich miejsce powołał do życia Wydział Rolniczy, dzieląc go jednocześnie na: Dział Roślin Pastewnych i Przemysłowych; Dział Roślin Zbożowych; Dział Uprawy Łąk i Pastwisk we Lwowie; Dział Chemii Roślinnej z siedzibą w Bydgoszczy; Dział Mikrobiologii Rolniczej; Dział Uprawy i Nawożenia; Zakład Praktycznej Hodowli Roślin⁵⁰.

⁴⁶ Cz. Bobrowski, dz. cyt., s. 90; Tom pierwszy serii nosił tytuł „*Społeczne podłoże ruchów młodzieży wiejskiej w Polsce*”, tom II „*Świat życia, pracy i dążeń kół młodzieży wiejskiej*”, tom III „*Rola kół młodzieży wiejskiej w społeczno-kulturalnych przeobrażeniach wsi*”, a tom IV „*O chłopską szkołę*”, (J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, t. I–IV, Warszawa 1938, *passim*).

⁴⁷ K. Sokołowski, Cz. Bobrowski i „*Gospodarka Narodowa*”. Przyczynek do historii, „*Ekonomista*”, nr 1–2, 1984, s. 38.

⁴⁸ J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów. Zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*, t. I, skrótu dokonał G. Herling Grudziński, przedmowa J. Poniatowski, Rzym 1946, s. 1.

⁴⁹ W dniu 28 X 1921 r. decyzją Premiera Antoniego Ponikowskiego powołano do istnienia Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach, w zamyśle miał być państwowym zakładem badawczo-naukowym o charakterze akademickim i podlegał Ministerstwu Rolnictwa i Dóbr Państwowych. Wyposażony został w statut, jego zadaniami było prowadzenie badań nad rozwojem gospodarstwa wiejskiego i gałęzi produkcji z nim związanych oraz praca nad przystosowaniem zdobyczy naukowych do warunków „*przyrodzonych i ekonomicznych Państwa Polskiego*”. Powyższe badania i prace prowadził w zakresie: uprawy i nawożenia roli, hodowli roślin i produkcji nasion, ochrony roślin, badania gleby, ogrodnictwa, hodowli i żywienia zwierząt, higieny i lecznictwa zwierząt i innych dziedzin związanych z gospodarstwem rolnym, („*DzURP*”, nr 93, 1921, poz. 684, s. 1719–1723).

⁵⁰ „*DzUMRIR*”, nr 12, 15 XII 1935, poz. 108, 368–369.

Aby jeszcze ściślej powiązać Instytut z działaniami prowadzonymi na polu agronomii społecznej, J. Poniatowski zmienił całkowicie ustrój PINGW. Dnia 16 III 1937 r. wydano ustawę „o Państwowym Instytucie Naukowym Gospodarstwa Wiejskiego”, której wejście w życie (ustawa wchodziła w życie w dniu 1 IV 1937 r.) pozbawiało mocy prawnej wcześniejszy prezydencki dekret, a także znosiło dotąd obowiązujący statut. W nowym statucie z 15 V 1937 r. PINGW obarczono obowiązkiem bliskiej współpracy z władzami państwowymi, samorządowymi, a także z rolniczymi organizacjami społecznymi, czy też z osobami pracującymi naukowo w dziedzinie rolnictwa, czy też uczestniczącymi w już prowadzonych akcjach⁵¹. Minister w zasadzie całkowicie podporządkował sobie PINGW, mając decydujący wpływ na strukturę pionową Instytutu. Decydując o otwieraniu bądź zamykaniu jego komórek zaledwie po wysłuchaniu opinii Rady Naukowej⁵². Podobnie wzrosły kompetencje Ministra w odniesieniu do obsadzania stanowiska dyrektora PINGW. Dotąd minister mianował go na roczną kadencję, spośród kandydatów przedstawionych mu przez Radę Naukową⁵³. Od teraz minister mianował dyrektora na kadencję 3 letnią, konsultując wyłącznie swoją decyzję z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁵⁴. W dniu 30 VI 1939 r., J. Poniatowski wydał po wysłuchaniu opinii Rady Naukowej zarządzenie, pt. „w sprawie organizacji Wydziału Ekonomiki Rolnej Drobnych Gospodarstw Wiejskich Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego”, w którym powołał do życia nowy wydział składający się z: Działu Rachunkowości i Taksacji Rolniczej, Działu Organizacji Gospodarstw, Działu Racjonalizacji Produkcji oraz Działu Zagadnień Ogólnogospodarczych⁵⁵.

Powyżej zaprezentowane inicjatywy pokazały jasno, że J. Poniatowski piastując urząd Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych, postrzegał polską wieś wielopłaszczyznowo. Nie tylko, jako producenta żywności, eksportera, ale również troszcząc się o aspekty społeczno-kulturalne, które jak sam zaznaczył również pośrednio rzutowały na rozwój gospodarczy polskiej wsi.

⁵¹ „DzUMRiRR”, nr 8, 15 VIII 1937, poz. 65, s. 227–228.

⁵² por. „DzURP”, nr 66, 1927, poz. 586, s. 868; „DzUMRiRR”, nr 8, 15 VIII 1937, poz. 65, s. 228.

⁵³ „DzURP”, nr 66, 1937, poz. 586, s. 868.

⁵⁴ „DzUMRiRR”, nr 8, 15 VIII 1937, poz. 65, s. 229.

⁵⁵ „DzUMRiRR”, nr 7, 15 VII 1939, poz. 55, s. 277.

ANEKS nr 1
Stan akcji organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych w dn. 1 VI 1936 r.

Izby rolnicze	Ilość powiatów (bez miejskich)	Ilość objętych akcją organizacji gospodarstw								Liczba personelu zatrudnionego w akcji organ. gosp.	
		Powia- tów	Wsi	Gospo- darstw indywid.	Gospodarstw w zespołach (zespół /uczestnicy)	W opiece masowej		Konkursy gosp. samodz.		Inspekto- rów	instrukto- rów
						Miejsco- wości	gospodar- stwa	Zespo- łów	uczestni- ków		
Warszawska	23	4*/14*	78*/16 0**	107*/232*	52/347* 51/331**	- -	- -	- -	- -	5*/1**	33*/15**
łódzka	12	12	173	215	41/341	-	-	138	Brak danych	1	15
kielecka	17	16	199	242	129/901	-	-	-	-	1	22
lubelska	18	16	210	790	171/693	44	Brak danych	-	-	1	88
białostocka	12	11	85	93	2/10	-	-	28	262	1	8
Wileńska	16	16	460	493	351/470	-	-	-	-	2	45
Poleska	9	9	123	146	66/271	-	-	-	-	1	12
Wołyńska	11	10	118	164	89/354	-	-	-	-	1	24
Lwowska	55	36	231	365	65/445	-	-	-	-	2	40
Śląska	8	6	45	46	14/77	-	-	-	-	1	8
Krakowska	17	17	160	218	46/322	-	-	-	-	1	29
Wielkopolska	27	27	109	144	20/116	-	-	-	-	1	27
pomorska	16	16	70	124	-	39	614	-	-	1	9
Razem	241	216	2221	3379	1111/4630**	83	614	166	262	15/5*	342/33*
					8009**						

źródło: „Polska Gospodarcza”, zesz. 25, 20 VI 1936, s. 704.

* Okręgi ćwiczebne

** akcja w terenie

Summary

The following article is an attempt to present one of the not well-known Juliusz Poniatowski's fields of activity during his tenure as the Minister of Agriculture and Agrarian Reforms (1934–1939). The ministerial activity of the hero in the social agronomy was conducted in parallel with the reconstruction of the agricultural system of the Polish countryside. J. Poniatowski's key initiatives in this area included the creation of the institutions such as the National Institute for Rural Culture and the Committee of Small Farms Organisation, to which he invited to cooperation the eminent academics and peasants' officials.